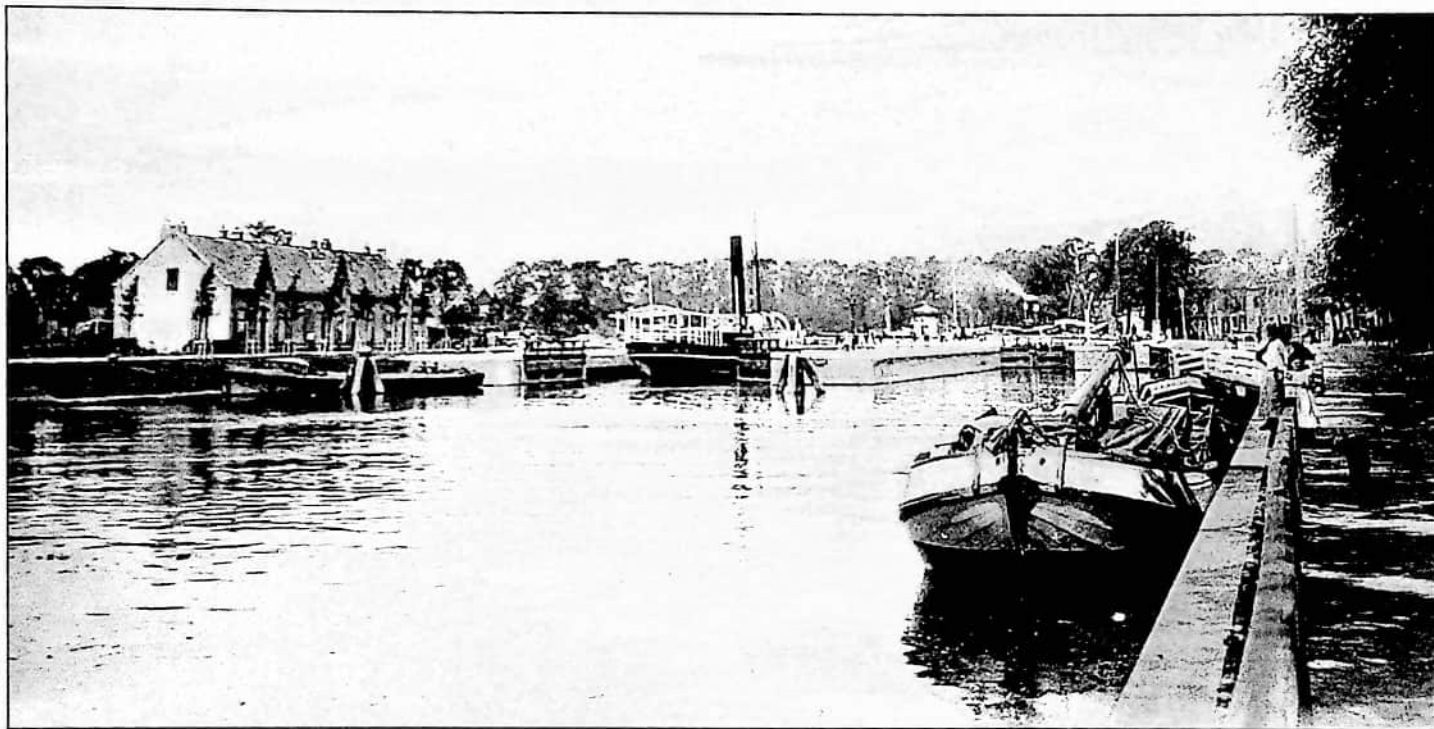

Historisch Purmerend

Nummer 40
september 2014

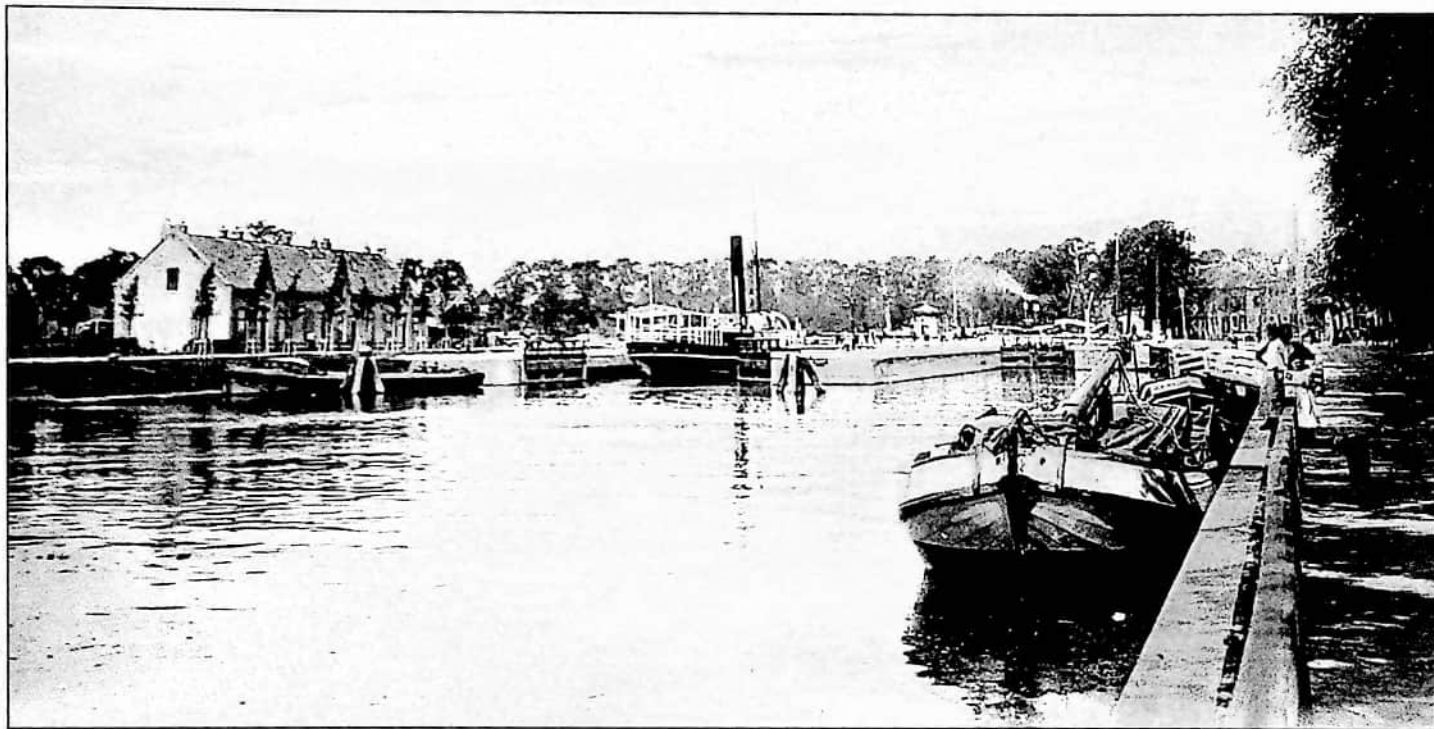

In dit nummer onder meer:

- ▶ Loodwitmolen in geschiedenis verborgen
- ▶ Mensen en gebeurtenissen die ik mij herinner
- ▶ De Grote Oorlog in de Marktstad
- ▶ Gezinsverzorging in Purmerend
- ▶ Boter, kaas en eieren (2)
- ✕ ▶ Klokkenspel voor Purmerend - 1681
- ▶ Mijn diensttijd tussen de keerkringen
- ▶ Café 't Haasje maakt plaats voor nieuwbouw
- ▶ Crescendo van mannenclub naar gemengd orkest
- ▶ Familie Rossenaar actief in vervoerswezen
- ▶ De Where – een ideaal spelterrein
- ▶ Oude begraafplaats aan de Nieuwstraat 350 jaar

Historisch Purmerend

Nummer 40
september 2014

In dit nummer onder meer:

- ▶ Loodwitmolen in geschiedenis verborgen
- ▶ Mensen en gebeurtenissen die ik mij herinner
- ▶ De Grote Oorlog in de Marktstad
- ▶ Gezinsverzorging in Purmerend
- ▶ Boter, kaas en eieren (2)
- ✘ ▶ Klokkenspel voor Purmerend - 1681
- ▶ Mijn diensttijd tussen de keerkringen
- ▶ Café 't Haasje maakt plaats voor nieuwbouw
- ▶ Crescendo van mannenclub naar gemengd orkest
- ▶ Familie Rossenaar actief in vervoerswezen
- ▶ De Where – een ideaal speelterrein
- ▶ Oude begraafplaats aan de Nieuwstraat 350 jaar

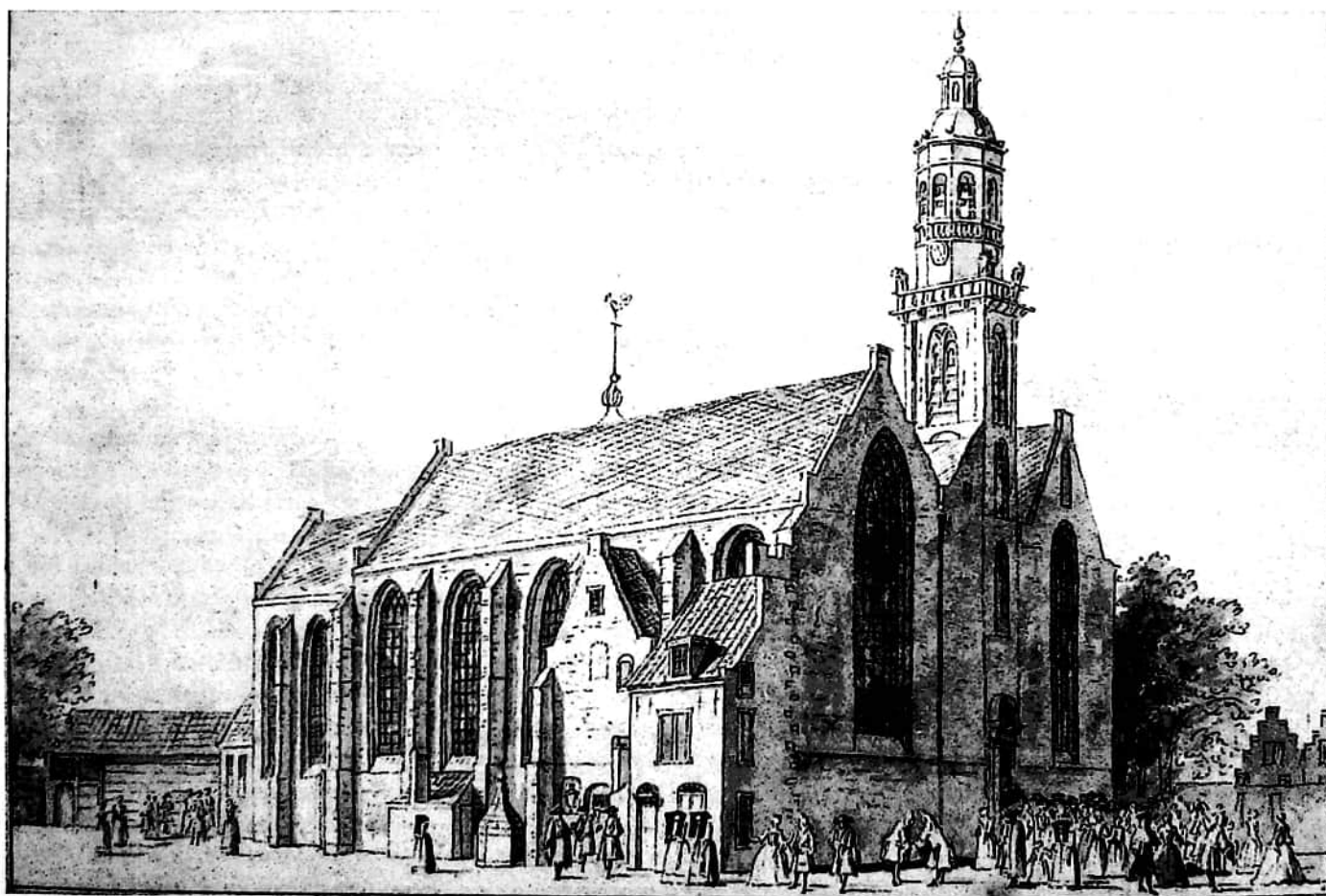
KLOKKENSPEL

voor Purmerend – 1681

Meestal doe je onderzoek in het kader van een restauratie van een bestaand klokkenspel. Soms is een stadsbeiaardier geïnteresseerd in de werkzaamheden van zijn voorgangers op het klokkenspel dat hij nu zelf bespeelt. Het voor u liggende artikel kwam tot stand als 'bijproduct' bij een studie over de Amsterdamse klokkengieterij. Het klokkenspel van Purmerend heeft daarin een bijzondere betekenis. Allereerst omdat de procedure rond de aanschaf ervan in 1681 een afspiegeling vormt van de ingrijpende mutaties rond de Amsterdamse stadsgeschut- en klokkengieterij in die tijd. En ten tweede omdat het gaat om het enige bekende spel van klokkengieter Mammes Fremy (1651-1684). tekst Laura J. Meilink-Hoedemaker

De kroniek van Albert Louwen vermeldt het bestaan van een spelwerk met speelklokken, waarvan we jaartal en gieter (nog) niet kennen. Het was gekoppeld aan een uurwerk uit 1602 van Wouter Wouterse, met slagklokken die nog ouder waren. Deze installatie in de St Nicolaastoren werd bij de grote storm van 1674 zwaar beschadigd. De klokken lagen op straat, de meeste waren gebroken. Het uurwerk en het spelwerk, die een verdieping lager in de toren stonden, kwamen met wat schade vrij. Tijdgenoot Pieter Peereboom schijft hierover in zijn rijmverhaal, waarbij hij ook terloops de schade aan de Domkerk in Utrecht vermeldt:

De gereformeerde kerk met het klokkenspel van Mammes Fremy (tekening Cornelis Pronk, 1727).

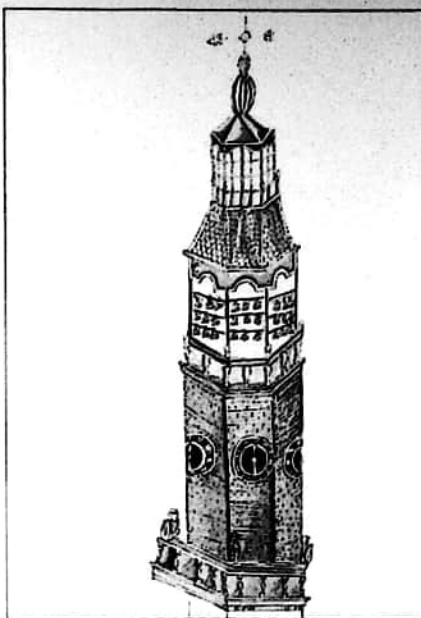

Dien avond quam de slag van donder,
 hagel vier
 met blixem, stercken storm gedruijs en
 groot getier
 Het middelst uijt de kerck van Uijtregts
 Dom gedrongen
 de Purmerendse toorn die scheen al
 neer gesprongen
 te midden op de mart als op een hoop
 geset
 de grootste klock was gaaf, veel ande-
 ren geplet.
 't is onbeschrijfelijk al wat men sag
 gebeuren
 't was vol mirakelwerck, wanneer men
 't na ging speuren.

De burgemeesters van Purmerend
 besloten in 1679 'op inclinatie van de
 burgerij' tot herbouw van de 'spits of
 cap' van de toren. Daarbij moesten
 ook het uurwerk met zijn speeltrom-
 mel worden opgeknapt en de klokken
 vervangen. En voor klokken moest je
 naar Amsterdam.

Situatie in Amsterdam

In de eerste helft van de zeventiende
 eeuw was er in Amsterdam een klok-
 kengieterij aan de Lijnbaansgracht
 bij de Zaagmolenpoort, onder leiding
 van Asuerus Koster. Het stadsbestuur
 van Amsterdam had al in 1651, niet bij
 Koster maar bij de gebroeders Fran-
 çois en Pieter Hemony in Zutphen,
 een spel voor de Beurs aangeschaft.
 In 1655 nodigde het stadsbestuur
 François Hemony zelfs uit zich in
 Amsterdam te vestigen. Dit was met
 het oog op de aanschaf van een klok-
 kenspel op het nog in aanbouw zijnde
 stadhuis, thans Koninklijk Paleis, op
 de Dam. François Hemony ging in
 1655 in op het gunstige en verleide-
 lijke aanbod van Amsterdam en kreeg
 een werkplek aan het Molenpad,
 hoek Keizersgracht. Hij besteedde
 de volgende jaren aan renovatie en
 vervanging van de klokkenspellen op
 de Zuidertoren (1656), de Westertoren
 (1658) en de Oude Kerkstoren (1658).
 Het spel op de Beurs werd later over-
 gebracht naar de Munttoren, waar het
 anno 2014 nog steeds hangt.
 Toen François Hemony halverwege
 de jaren zestig door malaria was ver-
 zwakt, haalde hij zijn broer Pieter, die

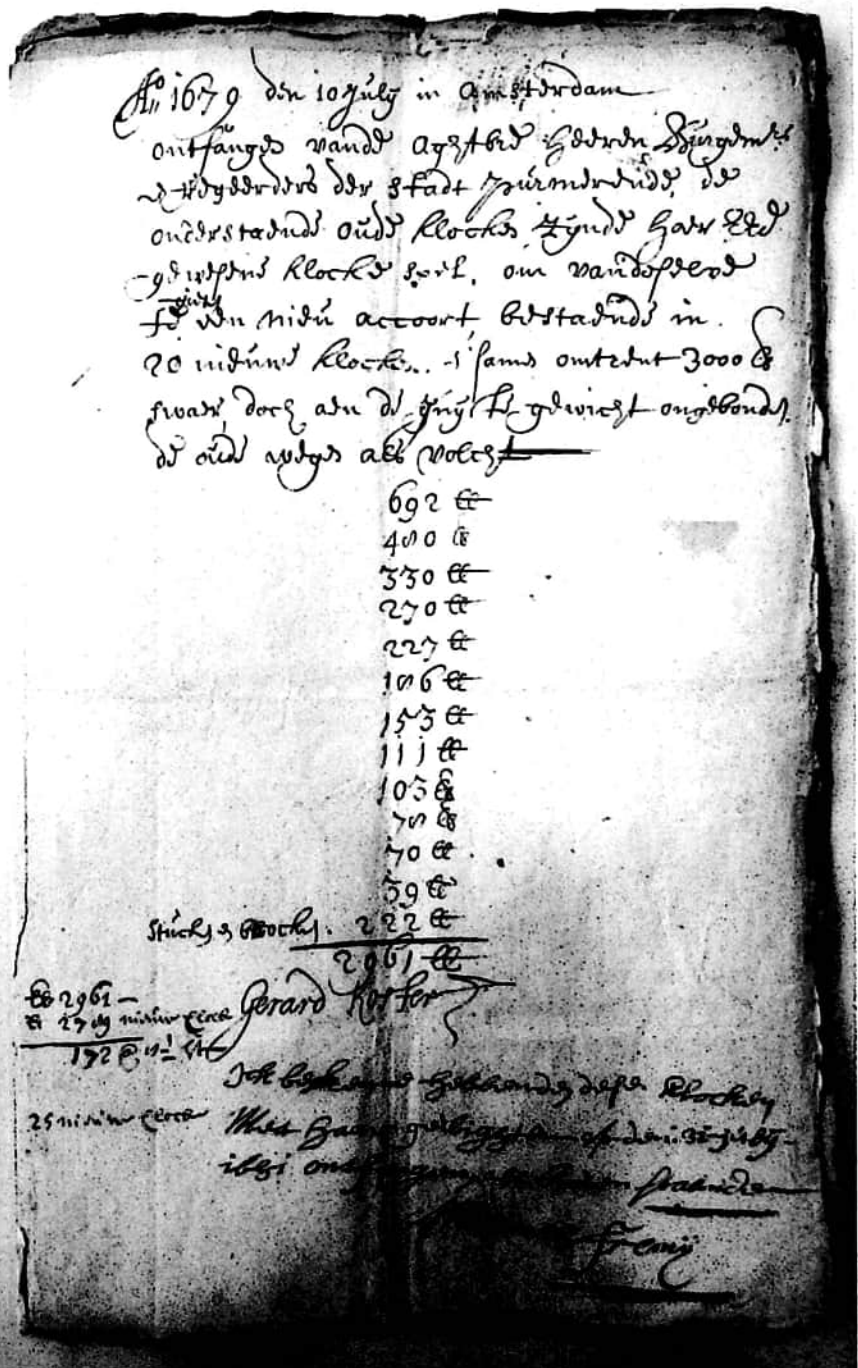
De toren vóór de stormschade van 1674
 (uit Kroniek van Louwen).

destijds niet was meegekomen naar
 Amsterdam, over om bij hem in Am-
 sterdam te komen werken. De broers
 hebben nog drie jaar samengewerkt
 en na het overlijden van François in
 1667 zette Pieter de gieterij voort, op
 zijn beurt aangesteld als stadsklok-
 kengieter van Amsterdam.

Gerard Koster

Na de storm van 1674 en bij het herstel
 van de toren in 1679 gingen de burge-
 meesters van Purmerend in 1679 naar
 Amsterdam voor nieuwe klokken,
 niet naar Pieter Hemony maar naar
 Gerard Koster, die in 1661 zijn vader
 was opgevolgd. Het waarom van

Verklaring van klokkengieter Gerard Koster d.d. 10 juli 1679 met onderaan de
 korte notitie van Mammes Fremy d.d. 31 juli 1681 (Waterlands Archief, Gemeen-
 tearchief Purmerend, inv.nr. 253).

deze keuze komen we misschien nog tegen bij verder onderzoek. Op 10 juli 1679 werd bij een notaris een contract opgesteld en Koster tekende voor ontvangst van de klokken en brokken – bij elkaar 2961 pond, en al aanwezig in zijn gieterij – die hij zou vergieten tot een nieuw spel van 20 klokken met een totaal gewicht van om en nabij de 3000 pond. Door onvoorziene omstandigheden zou het er niet van komen, want Gerard Koster overleed nog geen vier maanden later. Op 15 november 1679 werd hij begraven. Zijn moeder en zijn weduwe bleven in de gieterij achter en de productie stond stil.

De burgemeesters reisden op korte termijn naar Amsterdam voor een ontmoeting met klokkengieter Pieter Hemony. Zij beseften misschien niet hoe bekend die man was, want zij rapporteerden op 19 november 1679 over hem als 'ene Hemony'. Pieter Hemony was bereid de klus over te nemen, maar wel op zijn eigen voorwaarden. De prijs was hoger en het contract moest ook veranderd worden. Ik heb de indruk dat de uitbreiding tot 25 klokken de belangrijkste wijziging was, destijds wel ongeveer de standaard.

Maar in februari 1680 stagneerde het project Purmerend opnieuw toen Pieter Hemony, die al enkele jaren ziek en zwak was, overleed. De laatste jaren had hij al veel werk overgedragen aan zijn neef en medewerker Mammes Fremy. En deze zou het spel voor Purmerend uiteindelijk maken.

Eén gieterij

De oude mevrouw Koster overleed in december 1680. De weduwe van Koster junior kon ik niet meer traceren, maar zij verbleef niet meer in de gieterij. Amsterdam beschikte eind 1680 dus over twee gieterijen, waarvan nu één geheel onbemend, de andere met alleen maar een stel werklieden. Het stadsbestuur van Amsterdam besloot in april 1681 één gieterij helemaal op te heffen en één giethuis te verkopen. Het lag voor de hand dat het bedrijf van Pieter Hemony, waar nog werd geproduceerd door zijn medewerkers,

De gieterij van Gerard Koster, later van Mammes Fremy, aan de Lijnbaansgracht te Amsterdam (Stadarchief Amsterdam).

werd voortgezet. Maar de burgemeesters kozen voor de locatie van Koster aan de Lijnbaansgracht, vermoedelijk om veiligheidsredenen, want het lag aan de rand van de stad.

Hemony's neef en medewerker Mammes Fremy werd in juli 1681 officieel benoemd als stadsklokkengieter en moest het bedrijf verhuizen. Hij moest zelfs huur gaan betalen, iets waarvan François Hemony destijds bij wijze van lokkertje was vrijgesteld. De verhuizing nam veel tijd in beslag, onder meer door het uitbreiden van de ovencapaciteit.

Klokken voor Purmerend

Op 31 juli 1681 sloten de burgemeesters van Purmerend een contract met Mammes Fremy, voor het gieten van 25 klokken, met gebruikmaking van de oude klokken. Het was voldoende om hierover een korte mededeling toe te voegen aan het contract met Koster uit 1679. Fremy verklaarde de oude klokken te hebben overgenomen. Wat een geluk voor hem dat ze nog in de gieterij van Koster aan de Baangracht, zijn nieuwe werkplek, stonden. Eind december 1681 waren de nieuwe klokken gereed en hadden de burge-

meesters een ontmoeting met Fremy in Amsterdam. Op 14 april 1682 hebben ze hem de rekening betaald. Een interessante bijkomstigheid is dat Carel Valbeek, de klokkenist van Utrecht in verband met plannen voor een nieuw klokkenspel op de Sint Janskerk, in maart en september 1681 bij Mammes Fremy in Amsterdam is geweest voor inlichtingen en in juli 1682 in Purmerend het nieuwe spel kwam bekijken en beluisteren. Op de Utrechtse Sint Jan is overigens nooit een klokkenspel gekomen. We weten niet waarom.

Meer over Mammes

Er zijn in het archief van Purmerend drie klokkenlijsten. Allereerst het al genoemde contract van 1679 met Gerard Koster met vermelding van de gewichten van de oude klokken en brokken, in totaal 2961 pond. Dan zijn er twee ongedateerde lijsten met toonhoogtes en gewichten van nieuwe klokken. Eén lijst vermeldt 21 klokken, totaal 3126 pond. Het lijkt erop dat dit nog de plannen van Gerard Koster waren. Het andere document gaat over 25 klokken met een totaalgewicht van 2784 pond.

Dat kan het uitgebreide voorstel van Pieter Hemony zijn. Op geen van deze lijsten staan diameters vermeld. En dat is voor die tijd normaal, want de gebroeders Hemony hanteerden vaste maten voor hun klokkenspellen. Zowel Gerard Koster als Mammes Fremy zal over die gegevens hebben beschikt. Louwen vermeldt in zijn kroniek de uiterlijke kenmerken van de Fremy-klokken als volgt:

De Half Uur slag klok, die te gelijk een Speelklok is, vind men boven om de rand dit devies in 't Latijn. Campana Sonita fugiens discernitus Hora. Mames Fremi fecit Amsterd. 1681

't geen betekent: Het wijkende Uur werd onderschijden door het Slaan van de klok M. Fremi [...]

Verders vind men hierop de namen van de Regerende Burge Mrn en Vroedschappen in 't jaar 1681.

*Regerende Burgemeesters
Jacob Munnik, Gerrard
Brouwer, Johan van den Vijver.*

*Vroedschappen
Jacob Munnik, Gerrard
Brouwer, Johan van den
Vijver, Gerbrand Wormer, Tijs
Lakenman, Nicolaass Melknap,
Lourens IJsbrands, Cornelis
Baars, Jacobus Blauw, Nicolaas
Hoots, Jacob Tegel, Gerrit
Cos, Jacob Berkhout, Dirk Mul,
Gerr: Const: van Ruytenburgh,
Jan Del, Jacob Cocq, Jacob
Wormer, Claes Del, IJsbrand
Spoors*

Op de flank stonden de namen van Burgemeesters en Vroedschappen, waaronder de naam van organist/klokkenist Dirk Mul, die behalve raadslid ook nog schepen was. Louwen vermeldt nog dat het klokkenspel in 1721 en 1729 werd uitgebreid tot in totaal 32 klokken. Maar over die uitbreidingen heb ik tot nu toe geen gegevens gevonden.

Willem Sprakel

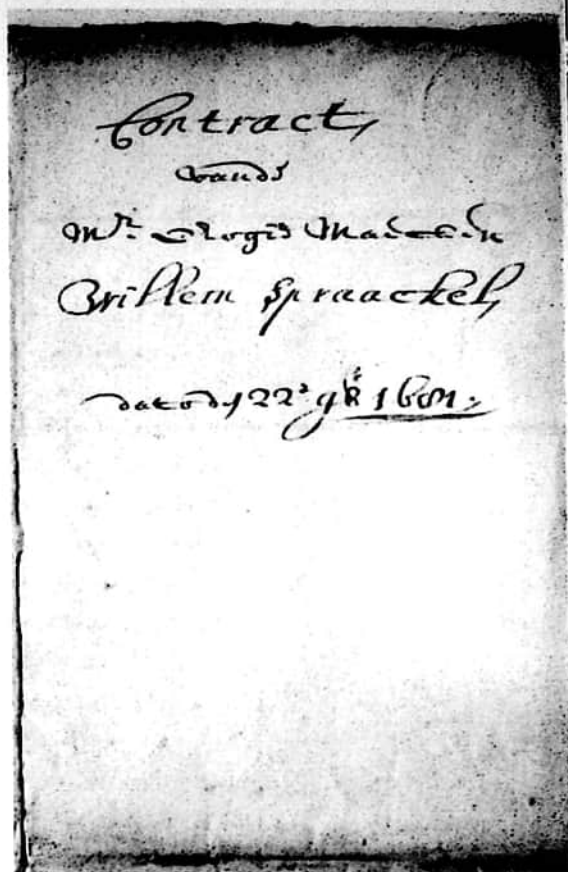
Het contract met de klokkengieter ging, zoals gebruikelijk, niet verder dan het afleveren van de klokken. Voor het ophangen en het inrichten van het klokkenspel werd de Haarlemse uurwerkmaker Willem Sprakel aangetrokken. Op 22 november 1681 werden zijn uitvoerige bestek en begroting aangenomen. Hij wilde de klokken in zijn werkplaats in Haarlem hebben voordat ze naar Purmerend gingen. Zo kon hij een proefopstelling bouwen.

Om het volgende inzichtelijk te maken moet hier vermeld worden dat een klokkenspel een dubbelinstrument is. Het handspel geschiedt via een klavier waarvan de toetsen met draden verbonden zijn met de klepels, die in de klok dicht bij de onderrand hangen. Het automatische spel geschiedt via een speeltrommel, een maximumformaat speeldoos eigenlijk, waarvan de nokken hefboomen oplichten, die via draden hamers tillen en laten vallen op de buitenkant van de klok. De plaats van zo'n nok op de trommel bepaalt welke klok wanneer klinkt. Beperken we ons hier tot het handspel.

Sprakel leverde de ijzeren balken waaraan de klokken met ijzeren onderdelen werden opgehangen in de torenopeningen. De kronen van de kleinste klokken moesten worden versterkt met koper. Hij maakte 25 klepels. Dat bevestigt dat er 25 klokken waren. De klepels werden via draden met een stokkenklavier verbonden.

Het klavier bestond oorspronkelijk uit 25 toetsen voor de handen en 11 voor de voeten. Het pedaal was gekoppeld aan het manueel. De overbrenging van pedaal naar manueel geschiedde met 11 tuimelaars, te vergelijken met de wellenborden van een orgel. Sprakel zette voor het klavier 34 gulden op zijn rekening.

Over de bedrading zijn geen details. Gebruikelijk was de zogenaamde broekverbinding. De klepel wordt dicht bij de slagring van de klok aangespannen met een draad waarvan het andere uiteinde aan een van

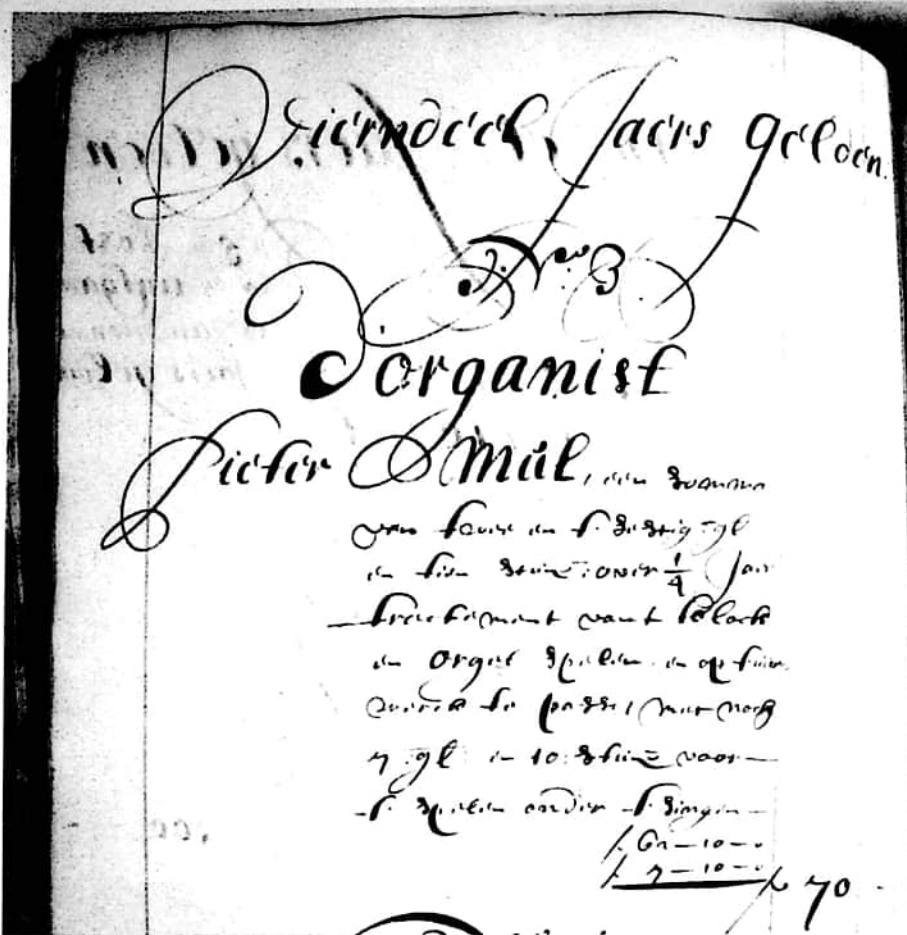

Buitenkant van het contract met Willem Sprakel d.d. 22 november 1681 (Waterlands Archief, Gemeentearchief Purmerend, inv.nr. 253).

de stijlen van de koepel vastzit. In die draad zit een ringetje waaraan de trekdraad regelrecht naar beneden naar de klaviertoets gaat. Sprakels factuur is minder gedetailleerd dan zijn bestek. Op 12 juni 1682 tekende hij voor ontvangst van f 1592,16.

Klokkenisten

De klokken werden gewoonlijk gespeeld door de organist die in dienst was van de stad. In Purmerend was dat in die jaren Dirk Symonsz Mul, de man die in zijn hoedanigheid van Raad en Schepen op de grootste klokken vermeld stond. In mei 1681, toen de transactie met Fremy nog gaande was, en er dus nog niet gespeeld werd, verzekerde zijn zoon Pieter Mul zich alvast van deze baan door de burgemeesters te vragen zijn vader bij diens overlijden te mogen opvolgen. Dit werd hem toegezegd op voorwaarde dat hij dan over voldoende 'capaciteit en bekwaamheid' zou moeten beschik-

De organist Pieter Mul ontving per kwartaal 62 gulden en 10 stuivers voor het spelen op klokken en orgel en voor het nalopen van het uurwerk; bovendien nog 7 gulden en 10 stuivers voor het begeleiden van de gemeentezang tijdens de kerkdiensten (Waterlands Archief, Gemeentearchief Purmerend, Uitgeefboek van de thesaurier, inv.nr. 142, 1682).

ken. Senior overleed op 23 maart 1682 en junior bleef in functie tot zijn dood in 1723. De stadsrekeningen vermelden voor het bespelen van het orgel en de klokken plus het nalopen van het uurwerk een jaarwedde van f 150,-.

Verwijzingen

In de literatuur zijn enkele verwijzingen naar een spel van Pieter Hemony in Purmerend. Dat zou dan omstreeks 1671 geleverd moeten zijn en in 1674 al gesneuveld bij de eerder genoemde storm. De Haagse klokkenist Veltcamps vermeldt in 1727 dat Purmerend een spel van Hemony heeft. De Hoornse klokkenist Jurriaan Spruyt vermeldt in 1760 dat het Hemony-klokkenspel van Purmerend 3000 pond weegt en 32 klokken telt. Grégoir vermeldt in 1865 alleen maar dat Purmerend een spel uit 1681 bezit.

Loosjes deelt in 1916 mede dat Purmerend een spel van Pieter Hemony had, dat in 1681-1682 was vervangen door Mammes Fremy. Lehr meldt in diverse publicaties dat Pieter Hemony een spel goot voor Purmerend, maar hij geeft geen verdere bijzonderheden. De auteurs die Hemony noemen vermelden geen primaire bronnen. Tegenwoordige onderzoekers gaan er zelfs van uit dat er in Purmerend nooit een Hemony-spel is geweest, want in Purmerend zijn daarover geen documenten en Pieter Hemony zelf zou het dan wel hebben opgenomen in zijn oeuvrelijst die hij in 1678 stuurde aan een burgemeester van Utrecht. Het feit dat de werkelijke gieter Mammes Fremy een neef en leerling van de Hemony's was, kan de vroege schrijvers op het verkeerde been hebben gezet.

Purmerend uniek

We kunnen nog steeds het klokkenspel van Purmerend als een uniek spel beschouwen, want het is het enige volledige spel dat Mammes Fremy heeft gemaakt. Over de kwaliteit van het Purmerendse spel weten we jammer genoeg niets. Het stadsbestuur heeft in 1846 de kerk met zijn toren wegens bouwvalligheid gesloopt en de klokken opgeslagen. Ze werden in 1870 zelfs verkocht. Ander werk van Mammes Fremy is er niet meer. Een reeks klokken voor Leiden (1680) ging in 1929 bij brand verloren. Onderhandelingen in 1682 met het stadsbestuur van Den Haag liepen op niets uit omdat Mammes Fremy de klokken niet binnen de afgesproken tijd leverde, waarop Den Haag het contract verbrak. Mammes Fremy overleed in 1684, in de leeftijd van 33 jaar. Zijn oudere broer Claude zette het bedrijf voort.■

Meer lezen?

Op website www.laurameilink.nl onder de knop 'steden' vervolgens 'Amsterdam':

- Laura J. Meilink-Hoedemaker (2011), De Amsterdamse klokkengieterij onder Jan Albert de Grave, 1699-1729.
- Laura J. Meilink-Hoedemaker (2014), De Amsterdamse klokkengieterij onder de Fremy's, 1681-1699.

Over de auteur

Laura Meilink-Hoedemaker (1940) studeerde medicijnen en werkte tot 2002 in de medische sector. Daarnaast behaalde zij in 1979 het Einddiploma (uitvoerend musicus) van de Nederlandse Beiaardschool in Amersfoort. Zij verricht onderzoek in openbare en particuliere archieven naar het klokkenspel en zijn bespelers en publiceert in boeken, tijdschriften en op haar eigen website. Zij geeft lezingen voor verenigingen en clubs en – sinds 1986 – op alle congressen van de World Carillon Federation.